

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКІВ У ПРАЦЯХ ЄВГЕНА ЕРЛІХА THEORY OF THE SOCIAL AND LEGAL OF EUGEN EHRLICH'S PAPERS

СОЦІОВІТАЛЬНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: ОБГРУНТУВАННЯ ЄВГЕНОМ ЕРЛІХОМ СОЦІОМПІРИЧНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

УДК 347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2022-6.01>

НАТАЛІЯ ГУРАЛЕНКО

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича, Україна
n.huralenko@chnu.edu.ua*

ОЛЬГА ГАНЧУК

*кандидат юридичних наук,
Головне управління Національної поліції
в Чернівецькій області, Україна
olga.ganchuk@gmail.com*

Анотація. Сутність правового порядку з позицій соціоемпіричної моделі його пізнання полягає в тому, що правовий порядок є міцним фундаментом нормальної життєдіяльності всього суспільства. Він відображає найважливішу ціннісну установку – формування ефективного, адекватного дійсним суспільним процесам способу організації соціального життя. За результатами проведеного дослідження констатовано, що правовий порядок евентуальний по відношенню до соціального життя. Як право потрібно вивчати, передусім, у соціальних проявах, тобто його необхідно досліджувати соціально-науково, так і правовий порядок слід визначати як стан масово-стихійної соціальної діяльності індивідів. Зазначено, що правовий порядок як якісний стан урегульованості суспільних відносин у заданих правом параметрах відображає вплив соціальних факторів на формування або зміну системи правових норм і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей. У соціовітальна детермінація правового порядку актуалізує реальний, зумовлений соціальними запитами стан правової дійсності, в усій її багатогранності та неповторності. Зміна правового порядку – дзеркальне відображення фактичної динаміки соціальних відносин. Природа правового порядку синергетична, він постійно змінюється відповідно до змін у суспільному житті. Актуалізація такої атрибутивності дозволяє враховувати нелінійність соціально-правового розвитку, полісистемний характер взаємодії випадкових і закономірних факторів, релевантність правової визначеності модифікаціям соціального середовища, а також можливості й подальші перспективи розвитку вже заданого правового порядку. Без визначення фактичної ефективності неможливе вимірювання соціальної ефективності функцій правопорядку. Правопорядок є тією вершиною в еволюціонуванні суспільства, коли фактичні результати функціонування права тотожні поставленим перед правом цілям, а саме його соціальному призначенню.

Ключові слова: соціологія права, правовий порядок, соціальний порядок, право соціальних союзів, соціоемпіричний вплив, правова дійсність, суспільні відносини, синергетика права, соціальна детермінація в праві.

***SOCIOVITAL DETERMINATION OF THE LEGAL ORDER:
JUSTIFICATION OF THE SOCIO-EMPIRICAL INFLUENCE
ON THE FORMATION OF THE LEGAL ORDER
BY EUGEN EHRlich***

UDC 347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlightsjournal-2022-6.01>

NATALIA HURALENKO

*Doctor of law, Associate Professor of the Department of Theories of Law
and Human Rights*

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

n.huralenko@chnu.edu.ua

OLGA HANCHUK

PhD, Main Directorate of the National Police in Chernivtsi region

в Чернівецькій області, Ukraine

olga.ganchuk@gmail.com

Abstract. The essence of the legal order from the standpoint of the socio-empirical model of its knowledge is that the legal order is a solid foundation for the normal life of the entire society. It reflects the most important set of values – the formation of an effective, adequate to actual social processes way of organizing social life. Based on the results of the research, it was established that the legal order is possible in relation to social life. Just as law must be studied, first of all, in social manifestations, that is, it must be studied socio-scientifically, so the legal order should be defined as a state of mass-spontaneous social activity of individuals. It is noted that the legal order as a qualitative state of regulation of social relations within the parameters set by the law reflects the influence of social factors on the formation or change of the system of legal norms and the reverse influence of this system on the satisfaction of people's social needs. The socio-vital determination of the legal order actualizes the real state of legal reality, determined by social demands, in all its diversity and uniqueness. A change in the legal order is a mirror image of the actual dynamics of social relations. The nature of the legal order is synergistic, it constantly changes in accordance with changes in social life. The actualization of such attribution allows to take into account the nonlinearity of socio-legal development, the system nature of the interaction of random and regular factors, the relevance of legal certainty to modifications of the social environment, as well as the possibilities and further prospects of the development of the already given legal order. Without determining the actual effectiveness, it is impossible to measure the social effectiveness of law enforcement functions. Legal order is the peak in the evolution of society, when the actual results of the functioning of the law are identical to the goals set before the law, namely its social purpose.

Key words: sociology of law, legal order, social order, law of social unions, socio-empirical influence, legal validity, social relations, synergy of law, social determination in law.

Стрімко еволюціонуюча дійсність закономірно зумовлює необхідність вдосконалення наявного правового порядку. Інтерес до таких перетворень особливо помітний у складні перехідні періоди розвитку держави, в ході яких виникає потреба перегляду й кардинальної зміни на перший погляд уже усталеної системи юридичних і ціннісних орієнтирів. За умов таких трансформацій, що нерідко супроводжуються ще й деструктивними тенденціями – відчуттям втрати «загального еквівалента» стабілізуючих орієнтирів, суспільство ставить перед правовою наукою першочергову задачу по розробці вивірених рекомендацій щодо зміни несприятливої обстановки. Водночас, глибоке наукове опрацювання вищевикладених питань і використання відповідних висновків на практиці ускладнюється тим, що, будучи багатоплановим явищем, включеним у розмаїті види і форми соціальної взаємодії, правовий порядок має чимало аспектів пізнання: як одна з основних цінностей правової держави; як фундамент нормальної життєдіяльності суспільства, як ідеал правового життя. У зв'язку із цим надзвичайно важливо відшукати той смисловий каркас, в рамках якого може бути зрозуміла сьогоденна дійсність і тенденції її розвитку. В цьому плані звернення до питання про соціовітальну детермінацію правового порядку стає завданням світоглядного характеру. Значущість подібного всебічного аналізу

з урахуванням методологічних філософсько-правових розробок фундатора соціологічного напрямку в юриспруденції – Є. Ерліха дозволяє удосконалити загальноприйнятні схеми й конструкції функціонування суспільних і державних інститутів, здійснити переоцінку, здавалося б, звичних алгоритмів забезпечення правового порядку, що склався.

Традицію у світлі практичного застосування соціальних форм правового порядку, характеристики останнього з позиції дієвості та системності при забезпеченні безпеки й охорони соціально-правових відносин, визначення механізмів організаційної соціальної взаємодії, узагальнення тенденцій подальшої гармонізації українського та європейського законодавства у напрямі вдосконалення національного правового порядку обґрунтовують В. Бігун, Р. Калюжний, О. Кобан, А. Маник, В. Марчук, Г. Рибікова та ін.

Мета наукового дослідження – репрезентувати соціальнобуттєвісну сутність правового порядку, його соціовітальну квінтесенцію; з позиції ерліхівського вчення охарактеризувати соціоемпіричний вплив як ключову детермінанту правового порядку; розглянути його кризь призму потреб та інтересів, ціннісних установок, які визначають тенденції й закономірності в розвитку та забезпеченні правового порядку.

У рамках виокремлюваного нами в межах цього дослідження соціоемпіричного підходу, здійснюючи спробу розкрити термін «правовий порядок» у ракурсі понять «соціального стану» та «соціальної детермінації», вважаємо істинними висловлення родоначальника соціологічного напрямку в юриспруденції – Є. Ерліха, який зауважував, що вихідною точкою й центром права є не законодавство, а саме суспільство. В історії правової думки чимало прикладів обґрунтування соціологізації права та його зв'язку із правовим порядком, однак витоками прагнення вивчити право з точки зору його ролі в суспільному механізмі знаходимо в науковій спадщині Є. Ерліха. Покладена в основу його досліджень теза про пошуки права не в законах, а в суспільстві, сприяла як викриттю властивого позитивізму відриву права від його реального соціального змісту, так і руйнуванню нормативного уявлення про право, як про формально визначену систему санкціонованих державою юридичних норм [4, с. 40–41].

Правовий порядок є не чим іншим, як своєрідним оформленням однієї з найважливіших якостей розвитку матерії, в тому числі її вищої форми – суспільного життя, упорядкованості, тобто пізнання й використання однієї із закономірностей суспільного розвитку. Між соціальною ефективністю права та правопорядку, їх соціальною зумовленістю існує тісний двосторонній зв'язок. Якщо та чи інша норма права не викликана потребами життя, навряд чи можна розраховувати на те, що її застосування дасть бажаний результат – забезпечення правопорядку.

Правопорядок існує в системі детермінант, які визначають усю цілісну картину соціального буття, важливим компонентом якого є його правова впорядкованість. Будучи вітальним (життєво важливим) компонентом цього буття, від якого залежить саме існування суспільства, правопорядок тісно пов'язаний не тільки з правовими умовами та явищами, але й з тими, які впливають на всі сфери суспільної життєдіяльності. Правовий порядок через соціокультурний прояв постійно надає праву потужний життєвий імпульс, що спрямовує його розвиток в необхідному напрямку. Виступаючи в ролі стану взаємовідносин суб'єктів права у сфері правової регуляції, правопорядок постає результатом реальної дії на практиці норм об'єктивного права.

Соціальний порядок – взаємовідношення індивідів, визначене нормами поведінки як обов'язкове і, в результаті чого, кожен індивід моделює свою поведінку відповідно до цих правил.

Будь-які суспільні відносини – це частина соціального порядку, в якому діють визначені правила поведінки. В сучасному суспільстві кожен має чимало соціальних зв'язків і виконує різні ролі: є членом сім'ї, релігійної общини, працівником підприємства тощо. Індивід так надійно включений, інтегрований до складу суспільства, що існування поза ним неможливе. Лише завдяки суспільству відбувається заснований на вигоді постійний процес взаємності та взаємовигоди, який є основою всіх суспільних норм, у тому числі й правових норм. Право не зводиться до правил визначення меж у випадку соціальної боротьби та соціальних конфліктів – його основна мета спрямована на встановлення й підтримку щоденного мирного плину життя й природного правового порядку в суспільстві, на створення базису функціонування суспільства.

З метою забезпечення поведінки індивідів, яка за певних обставин відповідає інтересам певної соціальної спільноти, остання вживає заходи для організації поведінки своїх членів, задля недопущення свавілля з боку кожного окремого індивіда, встановлення й тримання визначеного порядку в суспільних взаємовідносинах.

Соціальний порядок формуються безпосередньо через міжособистісне спілкування. Він не є виключно продуктом волі владарюючого суб'єкта, а результатом згоди між людьми, відображаючи внутрішню фактичну впорядкованість життя соціальних груп.

Щоб зрозуміти джерела, розвиток та сутність правопорядку, потрібно, перш за все, вивчити порядок, існуючий в суспільстві. Причина невдач чималої кількості спроб визначити правовий порядок полягає в тому, що вони виходили із правових положень (законодавчих норм), а не з цього порядку. Подібно тому, як у далекому минулому право являло собою порядок, який існував у родах, сім'ях, домашніх спільнотах, сьогодні його треба шукати в нормах, котрі визначають внутрішню будову соціальних союзів, в договорах і статутах, розроблених за допомогою узгоджень. Право створюється суспільною самодіяльністю, воно підпорядковане по відношенню до суспільних відносин. Соціальне право має своїм завданням створення порядку в рамках соціальних груп і між ними. Актуалізуючи рольове значення соціологічного підходу у процесі пізнання права, такі упорядкування можна характеризувати наступним чином: кожен сприймає деякі приписи як обов'язкові; ці приписи закріплюються в уявленнях людей як норми належного; і у фактичній поведінці людей ці норми втілюються з часом в юридичні акти та через юридичні дії.

В рамках соціальної філософії основними способами визначення того чи іншого поняття є так звані атрибутивний (за допомогою виділення тих вузлових властивостей і якостей, що притаманні визначуваному феномену) або субстанціальний (за допомогою виявлення сутнісних, основоположних, базових характеристик, які властиві тільки йому як внутрішньо відокремленому від інших явищ). Характеризуючи феномен правового порядку в правознавчому аспекті, достатніми виявляються його атрибутивні характеристики, водночас у соціомпіричному ракурсі можна виявити можливість об'єднання атрибутивного й субстанціального начал соціального порядку. Правовий порядок – серцевина більш широкого соціального явища – соціального порядку. Те, що притаманне другому характерне й для першого. Водночас правовий порядок виступає ядром, центральним елементом соціального порядку і вирішальною мірою компенсує його, оскільки істотна маса найбільш значних і принципових відносин фіксується, опосередковується, охороняється та захищається правом, зокрема, відносини власності, соціально-економічного й політичного устрою, правовий статус особи, її права, свободи, юридичні обов'язки.

Правовий порядок – це дзеркальне відображення фактичних соціальних відносин, тому право має спиратися не на публічну владу, а безпосередньо на соціальні запити та потреби. Право не зводиться до правил визначення меж у разі соціальної боротьби та соціальних конфліктів, адже його основна мета спрямована на встановлення й підтримку щоденного мирного плину життя й природного правопорядку в суспільстві, створення основ функціонування суспільства. Право не існує саме по собі, всі правові інститути одночасно виступають психічними, культурними, економічними, політичними феноменами, тому система права володіє лише відносною автономністю. Юриспруденція не може обмежуватися вивченням законодавства, а саме догми права, оскільки в такому разі неможливе його вдосконалення. Тільки соціальна дійсність правового порядку дає можливість оцінити чинне законодавство, систему права, отже, формулювання критеріїв її зміни та вдосконалення.

Актуалізуючи, з одного боку, соціологічну зумовленість змісту правового порядку, а з іншого – соціологічну зумовленість ефективності права, на перший план виходить вимога вивчення соціального життя і тих процесів, які в ньому відбуваються. Така методологічна складова дає можливість зробити приписи законодавця більш гнучкими, такими, які відповідають інтересам їх виконавців, втілити їх у такі форми, які можуть бути пристосовані до різних змін в суспільному житті, зберігаючи в той же час їх сутність [2, с. 15].

Керуючись такою методологічною координатою Є. Ерліх визначає правопорядок як оснований на праві реальний стан суспільних відносин. Засновник соціологічної юриспруденції констатує, що у процесі пізнання істинної природи права та правового порядку актуалізується не уможлядні, ідеальні моделі й конструкції права, як це прийнято визнавати в межах юридичного позитивізму та досягло свого апогею в доробках його представників, а правова дійсність зумовлену соціальними запитами у всій її багатогранності, неповторності й багатстві. Проявляючи повний нігілізм по відношенню до «будь-якої системи твердо установлених правових правил», які не можуть охопити всю повноту життя, Є. Ерліх зауважував: «ніяка теорія застосування права не може ліквідувати той дійсний факт, що всяка

система твердо установлених правових правил по всій природі завжди має недолік, і що в сутності вона зразу старіє, як тільки установлюється. Так що вона навряд чи здібна оволодіти теперішнім і ні в якому випадку – майбутнім» [7, с. 64]. Вчений показував обмеженість «цільового методу» в правознавстві й вважав, що «право – це упорядкування». Підтримування структури суспільства, яке Є. Ерліх розумів як суму людських асоціацій, залежить швидше від «внутрішнього порядку», ніж від правової норми. Тим самим австрійський соціолог права взяв за основу відліку не зовнішній поверхневий рівень реалій права (такий, яким виступає право юристів або право держави), а, крім цього, займався вивченням найбільш глибокого шару дійсності, спонтанного внутрішнього світового порядку, самого суспільства, пояснюючи умови, необхідні для того, щоб із цього порядку появилися нав'язувані зверху норми. Ерліхівська концепція «живого права» не прагнула замінити собою юриспруденцію, а лише намагалась змусити останню, досліджуючи соціальну дійсність, пояснити, що закон не завжди здатен умістити в собі все розмаїття життя [6].

Прагматичне уявлення про динаміку права і статичку правової норми набули значної радикалізації у працях представників соціологічної юриспруденції. Надаючи вирішального значення у правовому процесі емпіричним чинникам, послідовники правового реалізму, правового прагматизму, школи вільного права демонстрували відверто негативне ставлення до нормативного начала взагалі. Представники цього напрямку сприймали право лише через багатоманітність конкретних проявів. Воно, на їхню думку, спонтанне, динамічне та перебуває в постійному русі. Важливо пізнати право через призму правотворчої та правозастосовної діяльності як нерозривних процесів, поєднання яких веде до більш ефективного використання правових засобів у відповідній ситуації та індивідуального підходу до реалізації правових норм для дієвого та збалансованого правового регулювання суспільних відносин.

«Найсумніше, – стверджував науковець, – те, що в цей час чимало правознавців актуалізують формулювання понять закону й звичаєвого права, шукаючи новизну, очевидно, зовсім не в тому місці, де її треба шукати. У питанні про джерела права мова зовсім не йде про те, як юридичні правила, які повинен застосовувати суддя або службовець, набувають для нього обов'язкової форми. Право складається не з юридичних пропозицій, а з юридичних інститутів; хто хоче сказати, які джерела права, має пояснити звідки виникли держава, церква, община, сім'я, майно, договір, спадщина, унаслідок чого вони змінюються й розвиваються. Призначення теорії джерел права полягає в тому, щоб за рушійними силами розвитку знайти принципи організації права; тут не достатньо вказати на форми, в яких фіксуються правові норми, точніше, певний вид правових норм». «Отже, перше питання науки про право – питання про походження права – переходить у питання про те, які інститути впродовж історичного розвитку сприяли розвитку правових відносин і з допомогою яких суспільних процесів відносини стали правовими» [7, с. 243]. Керуючись такою методологією, учений у край однозначно, чітко й виразно здійснює своє методологічне самовизначення як дослідника права, а також фіксує своє розуміння природи права – воно у величезній більшості своїй, а отже і у своїй суті є правом суспільства.

Як бачимо, базисом соціально-правової філософії Є. Ерліха виступає теза про соціальне призначення права, яке виникає в процесі соціальної взаємодії і завданням якого є регулювання «внутрішнього порядку соціальних союзів». Учений зауважує, що в пануючій позитивістській теорії поняття права пояснюється лише правовими положеннями. Той факт, що центр ваги права лежить у його організаторській функції і ця функція тільки в деяких випадках проявляється через правові положення, а в основному має місце в суспільному праві, залишається від юристів-позитивістів прихованою, заважає утвердженню нових поглядів на порядок права як на одне ціле всіх людських стосунків.

Соціальним джерелом формування правового порядку слід визнати суспільні відносини, їх динаміку, соціальну практику, виникнення нових потреб, механізмів захисту інтересів та інші соціальні трансформації. Ідея правового порядку покликана виразити право як всеохоплюючу структуру, певний якісний стан суспільства й самої правової системи, каркас правової реальності. Оскільки право соціально детерміноване, воно завжди залежне від соціальної структури й соціального порядку. Відповідно й сутність останнього виражається у здатності слугувати засобом задоволення потреб та інтересів суспільства.

Керуючись такою методологією слід погодитись із Г. В. Рибіковою та В. В. Кириченко у тому, що концепція «живого права» Є. Ерліха є надзвичайно актуальною наразі в українському суспільстві, адже врахування її положень законодавцем сприятиме запровадженню інновацій у відповідній до

потреб суспільства мірі, а отже поступово готувати суспільство до нововведень. «Концепція «живого права» спрямована на пізнання суспільства, його особливостей та потреб. Суспільство згідно концепції «живого права» здатне до самоуправління, адже воно своїм впливом на індивіда може схилити його до правомірної поведінки і визначати свої потреби та реалізовувати їх» [5, с. 62].

Потреби та інтереси суспільства в усі часи вимагали впорядкованості та стабільності соціального життя. Дедалі актуальнішими в теперішній час стають проблеми розвитку цивілізованого громадянського суспільства. Їх розв'язку неможливо уявити без наявності належного правового порядку як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Останнє пояснюється тим, що відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство. Це може проявлятися, насамперед, в незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрози життю, здоров'ю й гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту і благополуччя, у соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі органів влади тощо.

Таким чином, аналізуючи все вищевикладене, можна констатувати, що правовий порядок евентуальний по відношенню до соціального життя. Як право потрібно вивчати, передусім, у соціальних процесах, тобто його необхідно досліджувати соціально-науково, так і правовий порядок слід визначати як стан масово-стихийної соціальної діяльності індивідів. Соціальне середовище постійно модифікується, ускладнюється й вимагає релевантної правової визначеності, яка забезпечувала б історично-конкретну інтерпретацію конструктивних можливостей соціального розвитку. Правовий порядок відображає бутеві якості такої суспільної динаміки.

Правовий порядок як якісний стан урегульованості суспільних відносин у заданих правових параметрах відображає вплив соціальних факторів на формування або зміну системи правових норм і зворотний вплив цієї системи на задоволення соціальних потреб людей. Констатуючи, з одного боку, соціологічну зумовленість правового порядку, а з іншого – соціологічну зумовленість ефективності права, безумовним залишається факт, що на перший план повинна виходити вимога вивчення соціального життя і тих процесів, які в ньому відбуваються. Інструментально така методологічна складова дає можливість зробити правові приписи більш затребуваними, такими, які відповідають інтересам і запитам їх виконавців.

REFERENCES

1. Bihun V. S. Yevhen Erlikh: zhyttia i pravoznavcha spadshchyna (aktualnyi naukoznavchyi narys). *Problemy filosofii prava*. Kyiv-Chernivtsi : Ruta, 2005. T. III. № 1–2. S. 105–126.
2. Lvova O. Pravo zhyve ta diieve (pro tsinnisni orientatsii prava). *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2007. № 1. S. 11–17.
3. Manyk A. Z. Idei kontseptsii “zhyvoho” prava Yevhena Erlikha u rozvytku suchasnoho mizhnarodnoho prava : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2018. 201 s.
4. Marchuk V. P. Sotsiologichni teorii prava v Nimechchyni. Istoriiia i suchasnist. Chernivtsi : ChDU, 1998. 140 s.
5. Rybikova H. V., Kyrychenko V. V. Zastosuvannia kontseptsii “zhyvoho prava” Ye. Erlikha v umovakh informatyzatsii ta pandemii. *Yurydychnyi visnyk*. 2021. Vyp. 4 (61). S. 61–66.
6. Shapenko L. O., Kyrychenko V. V. Kontseptsiiia “zhyvoho prava” Ye. Erlikha u vymiri suchasnoho pravo rozuminnia. *Derzhava ta rehiony*. 2019. № 1 (63). S. 125–130.
7. Ehrlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 s.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис). *Проблеми філософії права*. Київ-Чернівці : Рута, 2005. Т. III. № 1–2. С. 105–126.
2. Львова О. Право живе та діє (про ціннісні орієнтації права). *Часопис Київського університету права*. 2007. № 1. С. 11–17.
3. Маник А. З. Ідеї концепції «живого» права Євгена Ерліха у розвитку сучасного міжнародного права : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 201 с.
4. Марчук В. П. Соціологічні теорії права в Німеччині. *Історія і сучасність*. Чернівці : ЧДУ, 1998. 140 с.
5. Рибікова Г. В., Кириченко В. В. Застосування концепції «живого права» Є. Ерліха в умовах інформатизації та пандемії. *Юридичний вісник*. 2021. Вип. 4 (61). С. 61–66.
6. Шапенко Л. О., Кириченко В. В. Концепція «живого права» Є. Ерліха у вимірі сучасного право розуміння. *Держава та регіони*. 2019. № 1 (63). С. 125–130.
7. Ehrlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 s.